

Номінативні особливості народних медичних назв (на матеріалі української та російської мов)

Народна медична лексика – один із найдавніших лексичних шарів. Останнім часом він став предметом активного наукового дослідження етнографів та лінгвістів (Болтарович З., Мойсієнко В., Петрова О.). Лексика народної медицини привертає увагу науковців тим, що вона становить яскраве відображення народних світоглядних уявлень про навколишній світ, зокрема про хвороби та їх етіологію. В ній зафіксовано поєднання елементів досвіду і фантастики, раціонального та ілюзорного. Саме тому народна медична лексика української та російської мов є цінним матеріалом для аналізу різних мовних явищ: полісемії, синонімії, а також принципів номінації.

Так, для народної медичної лексики характерним є багатство синоніміки. Зокрема, на позначення лише однієї недуги, латинська назва якої *febris* (українські та російські відповідники – *гарячка / лихорадка*), виявлено майже сто українських та більш ста російських найменувань, однак і ця кількість не є вичерпною. Наявність стількох лексем на позначення одного патологічного стану пояснюється невизначенністю поняття: назви позначають як хворобливий стан (підвищення температури), так і самостійні хвороби, що супроводжуються цим станом: малярію, запалення легенів, тиф, грип тощо. Розмаїття найменувань становить цінний матеріал для дослідження принципів номінації, оскільки назви досить точно відбивають народні спостереження за 1) характером перебігу недуги та її суб'єктивними відчуттями хворого (укр. *знобея*, рос. *знобуха*, укр. *огневиця*, рос. *огневушка*); 2) причиною хвороби (укр. *веретенниця*, *переполошина*); 3) часом її виникнення (рос. *веснуха*, *весновка*, *подосенниця*).

Особливу групу народних найменувань *febris* у двох мовах складають табуїстичні назви. Наприклад: укр. *лихоманка*, *кума*, *тітка*, *добруха*, *поганка*; рос. *лихорадка*, *гостья*, *коекма*, *дранниця* та ін. Словесне табу – це, як відомо,

слово, вживання якого заборонено або обмежено під впливом екстралінгвальних чинників [9,479]. Для найменувань хвороб таким чинником було народне уявлення про недугу як злу силу, а також віра в магічну силу слова, яке може відвести хворобу, запобігти їй. Подібні уявлення у більшості народів з давніх часів «склалися під впливом поетичного погляду на природу... що характеризує первісний щабель розвитку людства» [2, 252].

На основі спільності семантичних ознак табуїстичні назви на позначення *febris* можна поділити на дві групи: до першої входять назви, що містять негативну конотацію, вони прямо не називають хворобу, а вказують на зло, яке вона несе людині; другу підгрупу утворюють номінативні одиниці, які, навпаки, містять у семантичній структурі конотацію позитивності. Прикладом назв, що належать до першої групи, є українське *поганка*: *Старшина доповів їй, що всі приписи медицини виконано, він сподівається, що до початку наступу поганка щезне і старший лейтенант зможе повести в бій людей* [14,10]. Лексема *поганка* зафіксована багатьма лексикографічними джерелами [3,III, 230; 7, II, 672; 11, II, 703]. Походить вона від прикметника *поганий*. Не виключено, що ця номінативна одиниця утворилась із словосполучення *погана хвороба* шляхом універбації (семантичної конденсації) за моделлю: еліпсис означувального слова + афіксальна деривація (суф. *-к-*); тим більше, що у літературній мові існує ця словосполучна назва у значенні 'венеричне захворювання' [11, VI, 701]. Вона теж належить до табуїстичних найменувань і є відповідником до російських *дурная болезнь* [13, III, 1169], *дурная боль*, *скорбь* [12, 8, 270] з тим самим семантичним наповненням. Крім того, у південноросійських говорах *дурная болезнь* уживається і на позначення *гарячки* [12, 8, 270]. В українській літературній мові *поганка* є полісемантом і, крім *febris*, позначає 1) жін. від *поганець* (той, хто викликає огиду, відразу); 2) нехристиянка; 3) негарна, некрасива дівчина або жінка; 4) народна назва неїстівних грибів; 5) річ, предмет, що викликає незадоволення [11,VI,703]. Словник Б. Грінченка [3, III, 230] та Є. Желехівського [7, II, 672] фіксують ще одне значення цього слова – 'змія'. Таким чином, у лексемі (у всіх її значеннях) якнайскравіше реалізується негативна оцінка номінованих явищ.

Російською семантичною паралеллю до українського *поганка* можна вважати діалектні назви *дрянища*, *дрянища*. Вони походять від *дрянной* (від *дрянь*) у значенні ‘поганий, кепський, ні до чого не придатний’ [3, III, 1141]. Характерно, що у російській народній медичній лексиці іменник *дрянь* означає ‘гній, гнійні виділення’ [12, 8, 229]. Отже, у зазначених назвах *febris* актуалізується сема ‘зайвий, непотрібний, поганий’.

Наявність лексем з позитивною конотацією детермінована світоглядним чинником – народним уявленням про хвороби і засоби їх лікування. Оскільки народ вірив у те, що хвороба є результатом проникнення в організм духа, то й засіб лікування, природно, повинен був полягати у видаленні цього духа тим чи іншим способом. До таких способів належить залякування духа. Особливим способом боротьби з недугою було задобрювання: духа намагалися із хворого виманити пригощанням чи подарунками. Задобрювання відтворилось і в назвах, які давали хворобам, зокрема *febris*: *Щоб не розгнівати лихоманку, її називали тіткою, добрухою, кумою* [10, 230]. Назва *добруха* (від *добрий*) як позначення хворобливого стану, зустрічається і в українській, і в російській мовах: - *Чем она у тебя больна? – Да чем, батюшка, не вам будет сказано, добруха замучила* [12, 8, 80]. Слід відзначити, що табуїстичні назви хвороб, утворені від праслов'янської *dobrь* (‘відповідний, підходящий, корисний’ – [5, II, 98]) відомі і в інших слов'янських мовах: болг. діал. *добра* ‘хвороба’ [5, II, 98]; себохорв. діал. *добринна* ‘напасть, хвороба’; сербохорв. *добраца*, *добрца* ‘кір, висипка’; словен. *dobrci* ‘кір, висипка’ [15, V, 46 - 47]. У російській мові є словотвірний варіант лексеми *добруха* - *добрава* [12, 8, 75]: *Чтоб не гневить иродовой сестрицы, называют ее так [добрава] те, которым кажется мало честить ее дядюхой, кумахой, теткой, соседкой и пр.* [4, I, 444]. Цікаво, що у сербохорватській та чеській мовах *Добрава* (ж.р.), *Добрав* (ч.р.) та *Dobrava* (ж.р.) – це антропоніми, а *Добрава* – ще й гідронім, назва річки в Сербії [12, V, 40].

До табуїстичних найменувань з позитивною конотацією належать і назви, утворені на основі термінів родинних стосунків. Однією з них є укр. *тітка*;

рос. *тетка* [4, II, 235] та її варіанти: укр. *тетюха* [1, 354], *тьотуха*, *цьоця*; рос. *тетухна* [4, I, 259]: *Най тя бере зла тетюха, таки будеш коротуха* [3, IV, 259]; *Во імя Отця Сина і Святого Духа, щоб покинула мене тьотуха* [6,12]. У літературній мові укр. *тітка* / рос. *тетка* – це ‘сестра батька або матері по відношенню до племінників’, а також у просторіччі ‘доросла жінка взагалі’ [11, X, 150; 13, XV, 405 - 406]. Українське *цьоця* – фонетичний варіант, який у значенні ‘тітка’ функціонує у західних, зокрема бойківських, говірках [8, II, 361]. Похідні утворення від *тітка* / *тетка* – *тетюха*, *тетуха*, *тетухна* – містять просторічний суфікс *-ух-*; він тут не випадковий, оскільки є характерним для багатьох найменувань хвороб у народній медичній лексиці (пор. *жовтуха*, *краснуха*, *почесуха*).

Аналіз табуїстичних найменувань хвороб у народній лексиці української та російської мов показує, як у мовних засобах віддзеркалюється світоглядний чинник, як принципи номінації відображають специфіку народного світосприйняття: уявлення про добро і зло, усвідомлення людиною себе як органічної частини навколишнього світу. Тому дослідження народної медичної лексики є важливим джерелом для розуміння духовного життя народу.

Список використаної літератури.

1. Білецький–Носенко, П. П. Словник української мови / П. П. Білецький–Носенко ; підготував І. Тимченко. – К. : Наукова думка, 1966. – 423 с.
2. Булашев, Г. О. Украинский народ в своих легендах, религиозных воззрениях и верованиях / Г. О. Булашев. – К., 1909. – 515 с.
3. Гринченко, Б. Д. Словарь украинского языка : в 4 т. Т. 1-4. К., 1907 : (Репринтне видання) / Б. Д. Гринченко. – К. : Лексикон, 1996.
4. Даль – Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. – М. : Рус. яз., 1989-1991. – Т. 1-4.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред.кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983-1989. – Т. 1-7.

6. Ефименко, П. Сборник малороссийских заклинаний. – М. : Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете, 1874. – 70 с.
7. Желехівський, Є. Малорусько-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1-2.
8. Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 1-2.
9. Розенталь Д.Е., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Е. Розенталь, А. М. Теленкова. – М.: Просвещение , 1976. – С. 479.
10. Сборник Харьковского Историко-Филологического общества. – Харьков, 1909. – С.230.
11. Словник української мови : в 11 т. / НАН України, Ін-тут мовознавства ім. О. О. Потебні ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
12. Словарь русских народных говоров / АН СССР, Ин-т рус. яз. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1965-1991. – Вып. 1-26.
13. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М.: Л. : Изд-во АН СССР, 1948-1965.
14. Яновський, Ю. І. Твори : в 5 т. / Ю. І. Яновський. – К. : Держлітвидав, 1958. – Т. 2. – 454 с.
15. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974 - 1990. – Вып. 1-17.